

Григорій Жученко

МЕНИ СПІВАЛА МАТИ...

Мені співала мати про жар - птицю,
Про віщу птицю, що дарує жар.
Вона не їсть зерна, не п'є водиці,
А в темну ніч клює волосожар.

Було увечері, як смеркне, як до мами
Чорняву голову спочити покладу.
І мати гладить шорсткими руками
Й виспівує ту казку доладу:

„В далекім краї, в царстві золотому,
У споконвіку срібній стороні,
Не знаючи біди й людського дому,
Ховають щастя скрині кам'яні.

У саму північ, як цвітуть зірниці
І пада місяць вигнутим мечем,
До скринь незримо приліта жар - птиця
І відмикає чарівним ключем ...“

Запали ті слова в дитячу душу,
Буденній біготні наперекір.
Я їх носив, мої соковиті груші,
Пізніш піснями виклав на папір.

І виріс я. Земля укрилась цвітом.
І вільно жить щасливому мені,
Бо люди повелись на білім світі,
Що відімкнули скрині кам'яні.

м. Запоріжжя, 1936 - 39 р.

І. П. Новіков

ПЕРШИЙ СТРАЙК

ІЗ ЗАПИСОК РОБІТНИКА

Монотонно гуде механічна майстерня Курсько - Харківсько-Азовської залізниці. Верстати, поскрипує пасами, грюкають чавунними шестірнями, що крутяться в усіх напрямках. В повітрі специфічний запах сала і машинного мастила. Робітники снують між верстатами, ризикуючи зачепитися за колеса і покалічитись. Субота. Робочий день наближається до кінця. В одній з майстерень частина робітників обтирає верстати і прибирає інструменти, інші, скінчивши раніше, стоять біля студента - технолога і уважно слухають його.

До гуртка робітників підійшов молодий білявий токар з розрахунковою книжкою в руці. З його збудженого обличчя видно, що з ним щось трапилось.

— Що з тобою, Соколов? — запитав один з токарів.

— Та наш чорт товстопузий знову збавив мені плату ...

— Як знову збавив?

— З чого?

— Із скалок. Та ще по п'ятдесят копійок із штуки.

— От паскудник!..

— Та за таке його побити мало!..

— Тихше, тихше, панове, — втрутився студент. — Криком справі не допоможеш. Треба взнати, як це сталося. Поясни, Соколов, що у вас вийшло.

— Прийшов я до контори підписувати угоду. Глянув — у підсумку стоїть далеко менше проти мого підрахунку в книжці! Дивлюся на розцінку поштучно, — скалки на п'ятдесят копійок дешевші, ніж минулого місяця. Вказую майстрові, що тут, мавляв, мабуть ціна помилково поставлена, прошу збільшити. Він зирнув спідлоба, засопів та як крикне: — Я тобі, каже, покажу таку помилку, що ти забудеш, як тебе й звать! Ти дивись, кричить, — який у тебе процент: більше, ніж п'ятдесят копійок на харбованець! — Та я за вашим же наказом старався і прискорив цю роботу, — відповідаю. Нічого він мені не сказав, тільки махнув рукою й одвернувся. Постояв я біля нього та й пішов з контори.

— Ага, отак, значить. Ну, що ж! Тут не місце обговорювати це питання. А воно дуже важливе. Зберіться ви завтра у когось із вас на квартирі, обміркуйте все як слід, зберіть більше даних про зменшення цін з відрядної роботи. А в понеділок ідіть до начальника майстерні з проханням, щоб він відновив колишні ціни, а в разі не погоджуватиметься на це, або даватиме непевні відповіді, категорично заявіть йому, що не станете на роботу, поки не буде встановлена колишня ціна. І я вас запевняю, що він не доведе справу до перерви в роботі й зробить по - вашому, — йому не вигідно спиняти роботу.

Гудок співісвіт про закінчення робочого дня. Студент попрощався з робітниками і вийшов, а робітники попростували до прохідної будки, жваво обговорюючи новину.

Технолог - практикант Павло Іванович Булатов походженням був із родини небагатих міщан, що ледве змогли дати йому середню освіту. Завдяки природним здібностям і допомозі впливової особи, він був прийнятий на казенний кошт до технологічного інституту. Гарний на обличчя, стрункий і високий, чорнявий, з шапкою кучерявого волосся, з карими очима й невеликими гарними вусами, він з першого погляду справляв приємне враження. Проте, приглядаючись пильніше, можна було помітити в ньому щось шгучне.

Потрапивши до майстерень як практикант, він швидко зав'язав приятельські стосунки з робітниками механічного цеху. Робітники без нього не обговорювали жодного питання, жодної суперечки, що виникала між ними і начальством майстерень. Лише токар Нікітіч ставився до студента підозріло, називаючи його Сахар Медович і застерігаючи молодь від його солодких слів. Нікітіч запевняв, що Булатову досить тільки добитися влади, а там він себе покаже. Але голос старого заглушали гучні похвали на адресу Булатова.

В понеділок під час сніданку робітники, оточивши Булатова, розповіли йому, що вони вчора збиралися і зробили так, як він їм порадив: дістали книжки з розцінками попередніх місяців і вирішили обрати депутатів до начальника майстерень, інші ж удаватимуть, що працюють...

— В разі ж нам відмовлять, ми всі підемо з майстерень і подамо прохання начальникові залізниці, — заявив Соколов.

— Гаразд, молодці, хвалю! А хто депутати?

— Я, Павлов, Шуменко і Гудяк.

— Вдало вибрали. Але дивіться ж, не злякайтеся, згуртуйтеся дружною родиною і сміливо доводьте справу до бажаного результату. Скиньте з себе свою апатію і покажіть начальникові, що не ви для нього існуєте, а він для вас. Хай узнає, що минули часи грубої сваволі і насильства. Я, з свого боку, бажаю вам у вашій боротьбі цілковитого успіху... — і, знявши картуз, Булатов вклонився робітникам, яких чимало зібралося під час його промови.

Гудок заглушив вигуки робітників і нагадав їм про початок роботи. Один по одному вони й розійшлися на свої місця.

Депутати, забравши книжки, попрямували до контори начальника майстерні. Сторож доповів про їхній прихід і за хвилину повернувшись, кивком голови запросив до контори. Зайшовши, депутати ввічливо вклонилися начальникові й півколом оточили його стіл.

— Чого ви хочете?

— Та ось ми до вас із просьбою,— відповів Соколов.

— Кажіть...

— Наш майстер, як сам чотирьом, так і іншим токарям починає зменшувати плату ще з передостаннього місяця, знизив і в минулому і тепер продовжує знижувати, зрізуючи з кожної роботи і доводячи наш цех до такого стану, що хоч кидай роботу та йди з майстерень. Увійдіть в наше становище, пане начальнику. Пильно працюючи, намагаєшся заробити, а як заробив, так тебе зрізують, і це вже кілька місяців. От книжки. З них видно, яка ціна була три місяці тому і яка тепер.

Начальник подитливо подивився на робітників і наказав покласти майстра механічного цеху.

— А ви, панове, покажіть ціну на роботу колишню і теперішню.

Робітники швидко зашелестіли, перегортаючи сторінки книжок і показуючи ціну на роботу попередніх місяців і останнього.

Начальник роздивлявся, запитуючи, скільки часу хто з них працює і яку дістає плату. За кілька хвилин у кабінет увійшов майстер Грибніков. Привітавшись до начальника, він не дуже ласкаво поглянув на депутатів.

— Сідайте, Василю Степановичу,— запросив його начальник.— Оці чотири чоловіки прийшли до мене з скаргою, що ми їм і їхнім товаришам знижуєте ціну по багатьох роботах. Що ви на це скажете?

— Бачите, Миколо Петровичу, перевіряючи заробіток моїх робітників, я знайшов надто великий процент і декому його скоротив, дбаючи про інтереси залізниці. Я вважав це потрібним, тим паче, що завів деякі поліпшення й удосконалення в верстатах, які дають можливість швидше виконувати роботу.

— Що ж, виходить, коли вам знижені ціни, то це не могло відбитися на сумі вашого заробітку, якщо взяти до уваги удосконалення у ваших верстатах, що збільшують продуктивність праці?

— Та це ж було два роки тому і до цього зниження не стосується,— хором заговорили делегати.— До того ж поліпшення й удосконалення, про які говорить Василь Степанович, були запроваджені Соколовим і Шуменком. Їм за це обіцяли збільшити плату,— пояснив Гудак.

Начальник запитливо подивився на майстра. Той зніяковіло почервонів і промурмотів щось невиразне.

Почувши неясну відповідь і побачивши, що майстер зарапортувався, начальник закусив вус і затарабанив по столу пальцями. Настала неприємна мовчанка.

— От що, панове,— звернувся він до робітників.— Слухайте, що я скажу. Що було, те минуло — не будемо того згадувати. Що ж до відрядної плати, моя відповідь така: відрядна оплата, яка була три місяці тому, лишається постійною ціною, поки я з вами працюватиму. Це я гарантую своїм словом честі, проте умовою, щоб не було нічого такого, що могло б перешкодити правильному ходові роботи. Ви задоволені цим?

— Дуже й дуже задоволені, Миколо Петровичу, і дякуємо вам, як від себе, так і від товаришів.

— Ну, якщо задоволені, то йдіть і передайте мої слова вашим товаришам.

Робітники, вклонившись начальникові, зраділі, пішли з кабінету.

Тижнів через два Булатова несподівано викликали до начальника. За якийсь час він вийшов збуджений і розчервонілий. Повернувшись до свого відділу, він покликав Соколова і сказав йому, що через непередбачені обставини кінчає практику й просить його зайти, разом з товаришами, до нього увечері на квартиру.

Другого дня після роботи четверо робітників прийшли до Булатова. З десяток студентів оточили їх. Булатов швидко всіх незнакомив і запросив до накритого столу. Випили, закусили, пожвавішали, і між новими знайомими почалася невимушена розмова. Узав слово Булатов. Він розповів як начальник майстерень викликавши його, заявив, що змушений приготувати йому атестат про закінчення практики, бо здібності, мовляв, швидко сходяться з людьми небажані там, де «все суворо розраховане і встановлене в свої рамки».

— Я відчув, що мене виганяють, але виганяють за те, що я збудив у людей дрімаючі сили, за те, що люди, усвідомивши їх у собі, відстояли свій шматок хліба, який здобувають тяжкою працею, за те, що вони довели своєму начальству, що не завжди можна користуватися правом сильного. Якщо мені доведеться колинебудь,— звернувся він до робітників,— бути серед вас начальником, тут або в іншому місці, то, присягаюся вам,— вірте мені,— усіма силами своєї душі служитиму вашій користі, прикладу всю силу і весь свій вплив, щоб вивести вас на шлях, будучи яким, ви сміливо і вільно дивилися б кожному у вічі, свідомі власної гідності людини і робітника. Я боротимусь до останнього з людьми, які будують свій особистий добробут на вашому лихові, відриваючи у вас шматок хліба, зароблений тяжкою працею. Пропоную, панове, випити за здоров'я робітників.

— Браво, Булатов! Браво! Качати його! — і студенти, разом з робітниками, підхопили Булатова на руки і почали енергійно підкидати вгору.

Звідкілясь узялася гітара, почувся веселий мотив. Один з робітників спритно пройшовся з танці по кімнаті.

— Ану, колего, підтримай! — звернувся Булатов до одного з студентів. Студент скинув тужурку, молодецьки тупнув ногою і став викидати хитромудрі колінця. Навколо танцюючих зібрилися присутні.

Тим часом крізь віконниці почав пробиватися світанок. Робітники весело попрощалися з студентами й розійшлися.

Минуло п'ять років. На початку шостого помер начальник майстерень. На його місце призначили одного з начальників департаменту Північної залізниці — людину сувору і деспотичну. Робітники посмутніли. А тут незабаром помер майстер механічного цеху. Передбачалася зміна. Робітників це не радувало, бо майже завжди зміна начальства була не на добре для робітників.

Якось під час сніданку Соколов повідомив своїх приятелів, що на місце померлого майстра призначають їхнього старого знайомого Булатова.

— Слухайте, що пише мені приятель із Задонська, де він працює на заводі Шов'яїнського товариства. «Повідомляю тебе про таку новину. У нас служить помічником механіка Павло Іванович Булатов, що їде до вас на місце вашого померлого майстра. Йому готують у нас прощальну адресу. Якщо це той самий Булатов, про якого ти мені писав як про людину, готову покласти свою душу за робітників, то мені дуже дивно, бо він тут був далеко не таким, яким ти його описав, через що й на адресі підписуються не дуже дружно. Ну, та ось він приїде до вас, і ви його визнаєте самі. Привіт усім знайомим». Так от, хлопці, приїде до нас Булатов, і заживемо ми не сумуючи.

— Зачекай радіти, як би не довелося плакати, — перебив його Нікітіч. — Молодець, як видно, розправив крильця і витягає жилу за всіма правилами.

— Ну, закравав старий ворон! — відгукнувся один з робітників.

— Твоя правда — старий горобець, я служу тут понад тридцять років. На моїх очах таких хлюстів, як ваш Булатов, пройшов не один десяток. Усі вони, коли труть штаньми шкільну лаву, так і друзі, й приятелі, тільки й чуєш від них, що братерство, рівність, однодушність, совість і честь. А коли скінчили науку та вдягнуть піджаки по моді, то дивись і очам не віриш. Благородники переродилися, совість і честь женуть, братерство й однодушність по шиї, і давай меншого брата підсмажувати і технічно, і механічно, тільки встигай повертатися.

— Годі, Нікітіч, не кричи. Може й твоя правда, але нам Бу

Булатов дав так багато доказів своєї порядності, і словом і ділом захищаючи нас, що зовсім не віриться, щоб він став таким.

— Звичайно, бреше, солдатська сваха, — почувлося з гурту.

— Ну, годі вже, що за дурниці — про діло говоримо. Краще розходься та берись до роботи.

Робітники, посміюючись, розійшлися на місця.

Через місяць до цеху прийшов Булатов разом із начальником майстерень. Обходячи механічний цех, Булатов привітно відповідав на поклони робітників. За цей час він поповнішав, змужнів, зникла випечена борідка. Своїм молодецьким виглядом він справляв приємне враження на робітників.

Минав час, і Булатов виявив себе далеко не таким, яким здавався спочатку. Особливо не подобалася робітникам його манера зневажливо відповідати на ввічливі привітання робітників. Проте, хочто, в тім числі Соколов і Павлов, ще горою стояли за Булатова. Але інші, серед яких був, звичайно, і Нікітіч, звертали увагу на його погані властивості.

— Чого ви хочете? — сказав Соколов. — Вам хочеться, щоб він перед вами розшаркувався або, ставши біля верстата, завів з вами веселу розмову?

— Та ти дурня не строй! — вигукнув Нікітіч. — Ніхто його не просить, щоб він був з нами запанібрата; з нас досить, щоб він на наші вітання відповідав — адже йому краще за нас відомо, що треба бути ввічливим.

— Ні, от ти скажи, за що він оштрафував токаря Малайку? За те, що той, не бачивши його, закурив коло верстата цигарку? Подумаєш, який злочин зробила людина! Цигарку закурила при благородії, — неповага, авторитет підриває!..

— Ага! Що ти на це скажеш, захисник ліберального маклака? — і Нікітіч задоволено посміхався, дивлячись на Соколова.

— Отак його, Нікітіч! Молодець! — почувлося серед робітників.

Соколов спалахнув.

— Слухай, Нікітіч, кажи, та знай — я ніяк не схвалюю того, що Булатов зробив з Малайкою. Але як би зробив ти, побачивши, що твої розпорядження не виконуються?

— Ні, таки я старий горобець, і бачу його наскрізь. Не хочу бути пророком, але відчуваю, що Булатов незабаром нам таке втругне, що всім гірко стане! — і Нікітіч, сердито плюнувши, відійшов.

Слова Нікітіча здійснилися. Усе те, що раніше здавалося незначним, тепер почали суворо переслідувати. Почастішали штрафи. На просьби робітників зменшити штрафи, Булатов відповів:

— Не робіть того, що заважає правильному ходові роботи,

яку збираюся незабаром запровадити в своїм цехові, і яку було б при вашій участі запровадити й по інших цехах. Придаючись уважно до робітників і сперечаючись з ними за плату, я помічав, що чим менше заробляє робітник, тим легше з ним зводитися. Я хочу завести норму його заробітку, вище від якої він не повинен одержувати, не зважаючи ні на що.

— А яка крайня сума вашої норми? — спитав один з інженерів.

— Тридцять карбованців на місяць.

— Це неможливо. Працьовитий і розвинений робітник не годиться на такий місячний заробіток.

— Так, це правда! — підхопили інші. — В тому становищі, в якому перебувають тепер наші майстерні, цього зробити неможна.

— Але я, — вів далі Булатов, — пропоную змінити наш теперішній порядок. Зараз, як відомо, кожен робітник працює окремо, маючи свою книжку. Я ж хочу їх згуртувати в артілі, поставивши над ними старшого, людину більш-менш податливу і дуже розвинену, щоб нею можна було в разі потреби повертати як завгодно. Замість того, щоб сперечатися за ціни з усією майстернею, матимем справу з трьома — п'ятьма людьми. Отоді і можна буде врегулювати ціни так, як бажано. Ось мій проект. Цікаво, що скажете ви про нього?

— Реформа ваша ніби й доцільна, але надто крута, і про що запровадження її обійшлося без скандалу з робітниками, зауважив один з інженерів. — Спробуйте, — продовжував він, якщо вдасться, і ми підемо за вами. В разі ж невдачі — буде ганьба.

— Пане майстре, робітники хочуть з вами побалакати, — заявив, увійшовши, сторож.

— Про що?

— Не знаю.

— Скажи, щоб трохи зачекали.

Сторож зник.

— Ну, панове, на ловця, як кажуть, і звір біжить. Не складаючи справи надовго, я зараз же почну запровадження моєї реформи. Я певен, що робітники проситимуть збільшення плати скороченої мною кілька днів тому. От під час цих переговорів я й спробую ґрунт, щоб сформувати артілі. І якщо справа піде, не давши їм розібратися, — зроблю так, як намітив.

— Впусти робітників! — крикнув він сторожеві.

До контори, не поспішаючи, заходили робітники, знімаючи шапки і пригладжуючи волосся.

— Судячи з того, що в ваших руках книжки, ви мабуть прийшли просити про підвищення відрядної плати.

— Ви вгадали, — відповів Гудяк.

— Ні! В даний момент не може бути й мови про будь-яке підвищення.

— Павле Івановичу, ви за час свого перебування в нашому цеху вже настільки скоротили розцінки, що ми ледве можемо одержати поденну плату.

— А чому ви скаржитесь на поганий заробіток? Адже ви в середньому заробляєте близько 30 карбованців на місяць, а тридцять карбованців для робітника при його потребах — більш, ніж можна витягти. Ну, а коли ви не вмієте жити, то однаково, скільки б ви одержували, ви не наповните шинків ніякими заробітками. Прошу не забувати, що майстерні — не богадільні. Вважаю зайвими будьякі переговори на цю тему. Повторюю, ні про яке підвищення розцінок не може бути мови.

Робітники збентежились.

Булатов, побачивши такий настрій, устав і обвів усю групу людей.

— Панове, я знаю, що за останній час між нами виникло чимало непорозумінь, бо ви не виконуєте зобов'язань, потрібних для підтримання порядку і правильного ходу справи. Стягнення, яке я накладаю на вас, викликали незадоволення. І от, щоб покласти вашу енергію, посилити продуктивність, я хочу запровадити вам таку реформу, яку ви, сподіваюся, незабаром заохочите, і за допомогою якої ви, не витрачаючи багато праці, зможете заробити сто на сто. Щоб досягти цього, вам треба згуртуватися в артілі, маючи на чолі обраного вами старосту, який буде посередником між мною і вами. Ви зберігаєте час на закінчування роботи в книжки, — при артільній роботі кожна хвилинка піде на загальну справу і збільшення вашого заробітку.

— Якби хто з вас, — вів далі Булатов, — почав уникати роботи, ви, працюючи спільно, дбаючи про свої інтереси, мабуть, знайдете засіб примусити таких людей свідоміше ставитися до роботи. Раджу вам, панове, прийняти мій проект. Це дасть вам вищий заробіток.

Під впливом щирого тону і ласкавої посмішки інженера, робітники розм'якли. Між ними почулися висловлення задоволення.

Булатов, не даючи робітникам як слід розібратися, заговорив далі.

— Я бачу, панове, що ви до моєї пропозиції ставитеся з співчуттям. Отже, не відкладаючи справи, почнемо зараз детально обговорювати реформу і приступимо до виборів.

— Дозвольте мені, Павле Івановичу, відповісти на вашу пропозицію, — заявив Соколов.

— Будь ласка.

— Ваша пропозиція перейти на артільну роботу може бути прийнята там, де вона придатна по характеру самої роботи, — там, де роботу доводиться виконувати відразу кільком робітникам, як у збірно-слюсарному цеху, котельному тощо. Щождо окремих токарів, стругальників і загалом тих, хто працює на верстатах, ця реформа непридатна.

— Чому?

— А от чому. Кожен більш-менш розвинений робітник знає, що робота на верстаті залежить від уміння і здібностей окремих людей і ту саму роботу на однакових верстатах один робітник виконає швидше і чистіше, а інший повільніше, грубіше, а часом не виконає. Виходить, що доброму робітникові доведеться працювати за інших. Я певен, що, перейшовши на артільну роботу, ми посперимо між собою і не тільки не заробимо, як ви кажете, сто рублів, а ледве-ледве дістанемо свою поденну платню.

— Я не згоден, Соколов, з вашими доводами. Ви на практиці цього не спробували, а беретесь заперечувати доцільність мого проекту. Я раджу вам завтра вибрати кілька чоловік і завтра після сніданку до контори. Тут, я сподіваюсь, ми договоримося.

На другий день під час сніданку в механічному цеху зібралися робітники інших цехів і на загальних зборах вирішили ні в артілі не збиратися, працювати так, як працювали, і вимагати, щоб розцінки на роботу були підвищені. Якщо ж адміністрація погодиться — роботу покинути і піти з майстерень. Коло дверей контори депутати зустріли рижобородого токаря з шахрайськими обличчям.

— Погано, — сказав Соколов.

— А що?

— Та бачиш, оцей ляпало попередив мабуть Булатова.

— Та чорт з ним, гарячіше справа піде.

Увійшовши до контори, робітники обступили стіл.

— Ну, що скажете, представники робочої сили? — ядовито посміхаючись, спитав Булатов.

— Та прийшли заявити вам, що артіллю здорово можна позабивати, — в тон йому відповів Соколов.

— Гм... От воно що. Ну, а ще що скажете?

— Що спитаєте?

— Голови у вас не болять?

— Голови у нас не болять, але непевність у думках є. Вчора увечері кликав нас до себе технолог-практикант. Добре почастивав і сказав зворушливу промову, в якій присягався боротися з усіма тими, хто будуватиме своє щастя на нашому лику. І навіть обіцяв сюди зайти, але випив зайве і мабуть з похмеля вилежується.

Булатов сердито подивився на робітників.

— Ви що, балаганити сюди прийшли? Я вас питаю, яку промову принесли ви мені на мою пропозицію працювати артіллю?

— Нас послали до вас із тим, щоб ми просили вас віддати нам відрядну плату, яка була до вашого приїзду.

— Бач, чого захотіли! Ну, а коли я цього не зроблю, що?

— Ми не за милостинею сюди прийшли, а за нашим людським правом, — карбуючи слова, заговорив Соколов, — яке ми відняли у нас, перетворивши нас надмірною працею на рабів. Ми добре знали, що ми вірили вам. Чим же ви нам відплатили?

Використовуючись нашою щирістю і прихильністю до вас, ви нас прогнали, грабували, довівши до жебрацтва. Протягом трьох років, коли ви інженером нашого цеху, ви гвинтика нового не загвинтили, щоб підвищити продуктивність, не удосконалили наших верстатів, не царя Гороха, а ті удосконалення, які ми застосували до вас, практикою, ви видавали за свої. Це нам прекрасно відомо. Замість за карбованцем і кар'єрою, ви так низько впали, що навіть проститутка — чесна дівчина перед вами. Коли ви були студентом, ми тільки й чули від вас про рівність і братерство, а тепер, одягши інженерську тужурку, ви, як вампір, відсмоктуєте з нас кров і грабуєте нас! Ех ви, пройдисвіт з дияволом!

— Так його, Соколов! Залий йому за шкуру сала гарячого! — вигукнув Нікітіч. — Дай я йому плюну в його погані очі.

— Не смій, Нікітічу! Не роби цього: ти чесний працівник, і ця плювка твоя не вартий. Хай на нього плюнуть такі, як ти сам!

З Булатовим творилося щось неймовірне. Губи його побіліли, на обличчі з'явилися червоні плями, очі налилися кров'ю. По-вільно піднявшись і, розлютовано поводячи очима, він заgrimів: — Геть, мерзотники! Повбиваю падлюк! — Схопивши стілець, він з силою кинув його на робітників. Ті швидко розступилися і стілець, вдарившись об стінку, розлетівся на тріски. Конторники кинулися до Булатова, заспокоюючи його, а робітники швидко зникли з контори.

Заворушилися робітники по цехах, стривожено обговорюючи події. В улюбленому трактирі увечері зібралося багато робітників, які загрози на адресу Булатова і вимоги розпочати страйк. В одній кімнаті, де зібралися старі кадровики депо та майстерень, Соколов розповів усе, що трапилося між депутатами і Булатовим.

— Далі, хлопці, терпіти не можна! Треба страйкувати, інакше пропадемо!

Присутні захвилювалися. Докладно обговоривши справу, вирішили страйкувати. На керівників страйку ухвалено було дружити ж дня обрати по два чоловіка від кожного цеху.

На березі річки стояв великий трактир «Крим». Хазяїном його був колишній робітник, що не поривав зв'язків з робітниками і був великим приятелем Нікітіча.

Увечері там зібралося десятків три робітників, вибраних від майстерень і депо. На цих зборах твердо і остаточно ухвалено було почати страйк відразу ж після полудня, тобто через тиждень. Увесь клопіт із подачею заяви начальникові залізниці і керівництвом страйком доручили бойовій п'ятірці, вибраній зборами. Це були Соколов, Шуменко, Гудяк, Нікітіч і Слонов. На голову обрали Соколова.

Щоб приспати пильність стривоженого начальства і не дати думки про страйк, ухвалено було триматися спокійно, час роботи не збиратися купами, до Соколова на роботі нікому не підходити, бо він в очах начальства вважався особливою дозрілим. За всіма цими заходами мусили стежити виборні, особливо застерігаючи молодь від невчасних виступів. Порішано на цьому, робітники розійшлися.

Проте начальство відчувало, що гостра сутичка робітників з Булатовим не може пройти без сліду, і почало вживати ходів. Булатов на службу не з'являвся, ніби захворівши. Майстерень «випадково» раз-у-раз заходили жандарми то гострити сокиру, то приносячи самовари або каструлі з проханням полагодити. Але побачивши протягом трьох-чотирьох днів, що робітники спокійно працюють, вони припинили свої виступи.

На третій день після получки, увечері, в тому ж трактирі бралися виборні з кількома старими робітниками. П'ятірка для Соколова. Усе затихло. Збори відкрив Соколов.

— Хлопці, ви кілька днів тому доручили нам скласти прохання і намітити час страйку. Прохання ми написали на ім'я начальника майстерень, як нашого безпосереднього начальника, просимо, щоб він передав про наші вимоги начальникові залізниці. У проханні є такі пункти: 1) відновити розцінки минулого року за відрядні роботи, 2) повна оплата відрядного заробітку, 3) заснування каси взаємодопомоги серед робітників, 4) забезпечувати старість і інвалідність, 5) двотижнева відпустка збереженням утримання для робітників, що прослужили понад двадцять п'ять років, 6) скасування штрафів, 7) заснування комітету старост, 8) усунення з роботи Булатова і 9) оплата за прогули днів страйку. Застрайкувати ми повинні завтра, але в який час про це вкажемо. Ви ж, виборні, а також всі товариші, що сидять тут, повинні завтра зранку повідомити кожного робітника, що у нього перед обідом була на руках його книжка. Страйкувати всім, крім машиністів і кочегарів електричної станції, слесарів парового опалення, а також сторожів прохідної будки і кондукторів вхідних воріт, щоб було світло, тепло і охорона. Решта ж, крім машиністів і кочегарів, повинні бути на роботі. Якщо ви не будете задоволені нашіми вимогами, ми будемо виступати завтра.

— Правильно, правильно! — почулося навкруги.

— Поздыхаємо, а не підемо!

— Друзі! Залізниця від самого заснування протягом багатьох років не знала не лише страйку, а й найменшого заворушення серед робітників. Начальство робило, що хотіло, з усіма тими, хто так чи інакше пробував обстоювати свої права. У царському законодавстві при наших порядках робітники оборони не мали. А витискати з них піт і кров може кожен з роботодавців, коли не ліньки. І ось тепер ми покажемо своєму начальству, що ми не такі, як ви казали. Ми будемо виступати завтра, і ми будемо переможцями. Ми покажемо, що ми не такі, як ви казали. Ми будемо виступати завтра, і ми будемо переможцями.

— А коли й будуть жертви, треба пам'ятати, що вони приносяться для загального добра робітничого класу. Мені здається, що наш страйк, чим би він не закінчився, матиме важливі наслідки: робітники, прокинувшись від апатії, бадьоро і міцно виступають і, розірвавши ланцюги, в які закуті, завоюють собі свою долю. Своїм страйком ми покажемо, що нашому терпінню став кінець.

— Ми згодні на все! — почулися тверді і впевнені голоси.

— У нашій п'ятірці, — казав далі Соколов, — ми розподілили обов'язки так: я, Гудяк і Шуменко мотатимемось по начальству, а Гудяк і Слонов повідомлятимуть вас і допомагатимуть тим товаришам, кому, в разі затягнеться страйк, буде особливо скрутно.

— А гроші ж у нас є для цього? — спитав один з робітників.

— Карбованців п'ятсот знайдеться, та ще дехто нам допоможе. А тепер, коли про діло вже домовилися, я гадаю, що треба було б закутити і чайку попийти.

За кілька хвилин зсунули столи, накрили їх і понаставляли шашок, різних закусок і фруктів. Коли всі посідали, Соколов взяв велику вазу спід фруктів і наповнив її горілкою.

— Починаємо ми, друзі, велику справу! Давайте ж вип'ємо за нашу чашу за успішне закінчення її, обіцяючи, що дружно обстоюватимемо наші права й інтереси для майбутнього кращого трудового життя.

Відпивши, Соколов передав чашу сусідові, і кругова обійшла всіх присутніх. Робітники були настроєні серйозно, урочисто. Прості слова Соколова дійшли до серця. Коли чаша повернулася до Соколова, він допив кілька крапель, що лишалось на дні, підняв її й кинув на підлогу. Чаша розлетілася на дрізки.

— Отак, друзі, розіб'ємо і розметемо все, що стоїть перешкодою на нашому шляху!

Схвальні вигуки робітників були йому відповіддю.

— А тепер, браття, вип'ємо й закусимо, хто чого хоче.

Далеко за північ сиділи робітники, обговорюючи завтрашній страйк.

Коли на другий день з майстерень вийшов на обідню перерву старший механік, величезний збірний цех наповнився робітниками. Соколов заявив, що після обіду почнеться страйк. Робітники, ідучи з майстерень на обід, повинні на прохідній будці залишити свої розрахункові книжки й не повертатися на роботу, поки не будуть задоволені вимоги, що з ними робітники виступають перед начальством. Голосно і чітко прочитав він прохання робітників.

— Страйк розрахований нами на два тижні, якщо раніше не будуть задоволені наші вимоги. На перший тиждень у нас усіх не буде, чим прожити, що ж до другого, то де в кого, з великою грошей не вистачать. Щоб допомогти таким людям, у нас

є гроші, а виборні добре знають, кому будуть потрібні в першу чергу. До них ви й звертайтеся — вони подадуть допомогу.

Гучне «ура!» було відповіддю робітників.

— Завтра вранці години коло десятої усі виборні повинні братися коло головної контори, де ми подамо прохання і тимемо відповіді на наші вимоги. Усі відомості, які в нас будуть з приводу прохання, ми і всі виборні передаватимемо вам. А ти, друзі, ідіть дружно до будки, кидайте свої книжки і розходься по домах.

Робітники із співом «Дубінушки» попрямували до прохідної будки.

Загук гудок на обідню перерву, і майстерні спорожніли... Страйк розпочався.

Харків, 1938 р.

ІЗ АНТОЛОГІЇ РОСІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

К. Ф. Рилєєв

ДО Н. Н.

Я не бажаю полонить
Твоїх надій, твого кохання.
Твоя душа не забрешить
Мені — у віжному звучанні.

Я ширю сповнена завжди
Віснень, сподіванок прозорих.
Твоя чуттів бентежних ти,
Твоя думок моїх суворих.

Твоя прощаєш ворогів,—
Мені я зброї не складню,
Тим, хто виклика мій гнів,
Відомстою відповідаю.

Тут добрість зрадою була б;
Я душу силувать не смію —
Не християнин і не раб,
Образ прощати я не вмію.

І не кохання нині ждучу,
На іншу схожу я дорогу —
На боротьбу звияжну йду,
На бойові важкі тривоги.

На ум ніяк не йде любов.
Ой, леле! в муках батьківщина;
Болять душа бентежна знов,
Одної волі прагне нині.

1824.

Переклад Т. Масенка

М. Ю. Лермонтов

СОСНА

В нічній дикій, високо на скелі,
Одинока сосна —
Висить сонно і снігом блискучим,
В ризах, вкрита вона.

І мріється їй, що в далекій пустелі,
В країні, де сонячний схід,
Сумна і самотна, на спаленій кручі,
Вродлива - пальма стоїть.

Переклад В. Свідзінський

ЗАПОВІТ

З тобою, брате, я б хотів
Побути в самоті:
Мені, ти знаєш, мало днів
Лишається в житті!
Ти будеш в рідній стороні:
Та що! Яка користь мені?
Адже про мене, друже,
Там журяться не дуже.

А може дехто й не забув...
То ти їм ознайми,
Що я в бою упрістріль був
Ранений під грудьми;
Що вмер, як нам велять царі,
Що в нас погані лікарі,
І що своєму краю
Уклін я посилаю.

Мабуть уже моїх батьків
Нема серед живих...
Признатися, я б не хотів
Смутити старість їх;
А як живі, їм скажеш ти,
Що я лінійний на листи,
Що полк в похід послали,
І щоб мене не ждали.

Сусідка єсть у них одна...
Аж чудно, як давно
Розсталися... Мене вона
Зріклася... Все одно,
Ти розкажи всю правду їй,
Пустого серця не жалій;
Хай буде сльози лити...
Ніщо їй потужити!

Переклав В. Свідзінський

В. Маяковський

ВІТЧИЗНА

(уривок з поеми „Хорошо“)

Хвалити	з обов'язку	ніщо	не звелить	Усього,	що робиться в нас.	Я б	пів вітчизни	здолав завалить,	а пів—	оновить одночас.	Я— з людом,	що мие,	будує,	кує	
		в густий	лихоманний	будень.		Вітчизну	я славлю,	що нині вже є,	І тричі—	ту, що буде.	Люблю	наших планів	велич і теми,	розгону—	швидкість найвищу.
						Я	з маршу радію,								

яким ми ідем

роботу
і в бойовище.
бачу—
де сміття сьогодні в імлі,
тієї земля та й годі,—
рамені бачу,
як спід землі
будівлі
підводять.
верне
довір'я
до лучних дарів
верним
пудом сінця,
вертаються
до тракторів

зашкарублі серця.

І плани,
що вчора
в тунелях лобів
гальмовані злиднями
скніли,
сьогодні
встають
в імлі голубій
в залізнім
і кам'янім тілі.
Як людства
весну доспілую
народжену
в трудах і бою,
вітчизну мою
оспівую,
республіку мою.

Переклав А. Шмигельський.

М. Ісаковський

ПРОЩАННЯ

наказ: йому на захід, інший край потрібно їй. вирушали комсомольці на війну, з панамі в бій.	А найдужче побажаю, Мое серденько, тобі— З перемогою вернутись, Край уславить в боротьбі.
віддали та прощались, віддали тихий край. На дорогу, моя любя, Від серця побажай.	Він потис коханій руку І несміливо пита: — Чи приллеш мені, дівчино, Хоч єдиного листа?
відказала: Хай тобі в усім щастить. Вона ж рана— не смертельна, Вона ж смерть— в єдину мить.	— Та куди ж писати маю? Як твою пізнаю путь? Все одно,— сказав він стиха,— Не загубиться, мабуть.
Є наказ: йому на захід, В інший край потрібно їй. Вирушали комсомольці На війну з панамі в бій.	

Переклала М. Хмарка.

Тихон Осадчий

З УСТ НАРОДУ ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

СПОГАДИ ВІСІМДЕСЯТНИКА

I

Я народився 1866 року в с. Будищах, недалеко від Кирилівки, в родині колишнього кріпака. Мій батько так само, як і Шевченко, був за часів кріпацтва «власністю» панів Енгельгардтів. Цей факт ще в дитинстві мене збуджував мою уяву і привертав мою увагу до живих тоді ще спогадів селян, які особисто знали Шевченка, зустрічалися з ним під час його щоразового відвідування рідного села Кирилівки на Звенигородщині.

Батьківщина Шевченка, як відомо, лежить в місцевості, оточеній з усіх боків лісами, які до Великої Жовтневої революції належали магнатам Браніцьким та Енгельгардтам. Навіть в далеку старовину, в XVII ст., як видно з карти відомого в українській історії французького інженера Боплана, ця місцевість являла суцільний лісовий масив з єдиним населеним пунктом — Вільшаною, яка згодом стала резиденцією Енгельгардтів.

Але з Вільшаною у Шевченка зв'язаний лише перший період його юнацького життя, бо Енгельгардти в 40-х роках мусіли були будувати собі нове село, де жив мій батько і де народився я, в Будищах, що стоять між Кирилівкою і Моринцями (Вільшана була відсуджена від Енгельгардтів значним магнатом, мільйонером, графом Браніцьким). Із цим новим дворичем панів Шевченко не мав вже зв'язку безпосереднього, бо був викуплений у Енгельгардтів в 1838 році. Але ж до Будищ з панами перейшли ті двораки й садиби, які були в Вільшані; вони добре знали Шевченка, згадували про нього. Згадування про великого поета в свідомості селян нерозривно були зв'язані з мріями про волю, мріями, яких пані Енгельгардти та Браніцькі не могли бити ні канчуками, ні безпросвітною темрявою й некультурністю, ревниво зтримуваною цими цивілізованими рабовласниками.

Мій батько (1835—1909), будучи ще кріпаком, зустрічався з Шевченком в 1859 році, коли поет в останнє приїхав на Україну. Побачитися з ним батькові довелося в Кирилівці, де була заможна батькова сестра. Тоді так само Шевченко побував і в Будищах. Але за цих часів він уже не міг бачити діброви, в якій селяни-гайдамаки 1768 року карали смерть пана саме так, як це описав поет в своїй поемі «Гайдамаки» (розділ «Гупалівщина»): пани, будуючи своє нове кубло, вирубали ліс. Але спогади про «Гупалівщину» жили в пам'яті селян дуже довго, навіть ще за моєї пам'яті.

Саме перебування Шевченка в цих місцевостях було одним з сумних епізодів його життя: він бачив, як дика система кріпосництва повною мірою виявила тут свою силу. Панські посіпаки просто таки з оскаженілістю цинізмом знущалися особливо з тих кріпаків, що втекли від панів в херсонські степи, а потім, навідуючись до своєї рідні, потрапили в пастку цих видресированих звірів-катів¹. Пробував Шевченко в Кирилівці заручитися пору літніх польових робіт, коли кріпаків тільки в неділю вільно ходити по селу хоч який час на призьбі. А проте люди з близьких сіл, які знали Шевченка, навідувалися до Кирилівки, щоб хоч оддалеки глянути на свого оборонця.

Сестра мого батька жила недалеко від садиби Шевченків. Одвідуючи її, батько бачив Шевченка в неділю, як він сидів і розмовляв із своїми товаришами юнацтва і був дуже засмучений. Розуміється, посіпаки Енгельгардта і поліцаї стежили за кожним його кроком і незабаром «попросили» його вийти.

Докладніше згадував про свої зустрічі із Шевченком батьків товариш Панас Бардадим, що був у 1859 році козаком у пана Енгельгардта, так само, як колись перед тим Шевченко. По визволенні з кріпацтва, Бардадим ще довго відбував ту саму службу вже по найму. Подорожуючи з останнім Енгельгардтом і до столиці і за кордоном на «теплі води», Бардадим став знайомою людиною. Він ніколи не розлучався з невеликою книжечкою, — першим виданням «Кобзаря». Звідти він часто читав уголос вірші. Бардадим розповів мені про свої ще юнацькі зв'язки з Шевченком. Народився він в сім'ї пана Шевченків у Кирилівці, отже, поет, знаючи Бардадимову сім'ю, мав змогу звернутися йому із своїми думками цілком щиро і одверто. Не мавши серед своїх товаришів юнацтва нікого з грамотних і розвинених, Шевченко висловив свої революційні ідеї поширити поміж селян через посередництво свого молодого тоді ще і дуже кмітливого козачка. Головна ідея Шевченка, яку мені передавав Бардадим у 1881—1883 роках, — це боротьба з царатом за викупування землі шляхом боротьби з панами, поміщиками, поліцаями та всіма ворогами люду.

Батько мій умів читати тільки по складах, мав у руках лише євангелію і розповів нам, що цю книгу дав сам бог людям, щоб вони не грішили. Я не знаю, яким чином наше село прийшло до висновку, що треба заснувати школу. Перші пробіски культури вніс під селянську стріху Панас Бардадим, який стояв на чолі цілого гуртка селян. В цьому гуртку був і мій батько. З гуртка зв'язані були і перші кроки моєї науки. Наше село в пору «ліквідації» кріпацтва перебувало в надзвичайних злиднях. Енгельгардт нарізав в надії на найгірші землі на проваллях. Селяни зреклися брати ці землі, три рази не обробляли наділів, впали в страшне убожество, і лише жорстока екзекуція і пограбування всього майна за недоїмку викупу примусили селян покинути землю. В ці роки все село голодувало, і я під час голоду нажив на своє життя рахіт, а з ним і нездатність до фізичної праці. Батько мусів шукати для мене «легшого хліба», як він висловлювався і питав з приводу свого порадки в людей.

Мій батько теж зимою 1860—61 р. мусив одвідати ці степи — захист — і повернувся додому, коли вже воля була об'явлена і перестали селян різками бити. Але ж злий чорт селян — посіпака, прозваний «Пропадошим», вдарив його по обличчю, вибив три зуби.

Одного разу влітку 1875 року батько був біля містечка Горішні (30 кілометрів від нашого села) у маєтку Симиренків. Там він побачив молодого репетитора - студента, що приїжджав з Одеського університету заработити під час канікул. Як виявилося значно пізніше, це був відомий революційний народник Желябов. Коли батько розповів йому про лихо, що трапалося зо мною, Желябов порадив віддати мене в науку до поміщицької школи, понести жертви, які будуть окуплені сторицею. На прощання батько бачачи в домі багато книжок, попросив дати йому книжку для мене (я вже добре читав). Желябов виніс йому дві книги — «Кобзар» Шевченка, який вже більш повний, ніж той, що я бачив у Бардадіма, і Павловича «Рассказы о старое время на Руси», де були між іншим нариси, присвячені Хмельниччині і Разіновщині. Це були найперші книги в нашій хаті.

Желябов провів батька далеко в поле і, розстаючись, промовив: «Головне для селянина — в поміщиках і чиновниках, якими верховодить цар. І тільки від них селянин може відняти тільки шляхом боротьби, тільки через знищення цього ладу, заснованого на знуцанні над трудящими, на кривді. Про це «напутствие» Желябова батько довго нікому не розповідав. Книжки подаровані батькові, підняли самосвідомість того гуртка, який гуртувався в нашій хаті, що стояла близько панського двору, — і стали провідниками для мене. Бувши учнем у повітовій школі, я збирав розрізнені факти з життя Шевченка. Школу я скінчив успішно. А шлях до дальшої учоби був закритий для всіх тих, хто не мав коштів. І я почав служити.

Під впливом «Кобзаря», під впливом революційних заповітів Шевченка, про які розповідав Бардадим, я спробував допомогти селянам містечка Шиндлерівки в їх боротьбі з графом Браніцьким, що недодавав колишнім своїм кріпакам 500 десятин наділів. У судах справа була безнадійна, та й усі мої оскарження були вже пропущені. Люди підняли «бунт», жорстоко розквітаний у травні 1883 року¹. Це була одна з найстрашніших розправ з селянами, що про них я знав.

Це призвело до моєї мандрівки з Шевченківщини в степи південної України.

II

Мандруючи по степах Херсонщини, я збирав відомості про їх минуле і сучасне для своїх книг, що були видані в 1891—94 рр. херсонським губернатором і були використані, між іншим, і В. І. Леніним в його роботі «Развитие капитализма в России».

Від Бардадіма я одержував відомості про долю родичів Шевченка, які в той час дуже бідували в Кирилівці. Серед них було кілька непрацездатних калік. Ціла родина сестри — сліпих. Жили вони в невеликих садибах, не маючи власної ниви. Несподівано про долю цих забутих світом людей стало турбуватися досить загадкова особа, вельми старий дідусь Кречмер із Кирилівки. Він почав збирати пожертви серед громадянства, щоб вивести із заслання Шевченкову рідню, якої було тоді в Кирилівці десь близько 15-ти душ.

¹ Про це деякі відомості я навів у книзі «Борцы за землю и правду», К., 1907. За новою Київською Судовою Палатою 15-V 1908 року, тираж книги спалено, а я потрапив на до царської в'язниці.

Шевченко, як відомо, мав брата Микиту Григоровича, а в нього був брат Прокіп. Діти Прокопові й були тими родичами Шевченка, яких узався з братом Кречмер. Кречмер присвятив тій справі понад 5 років. Він купив Шевченків у мільйонера Терещенка, край села коло дороги на містечко Шиндлерівку, 3 десятини чудової землі.

Понертаючись через багато років по тому на батьківщину погостювати, я побачив цю землю, оточену прекрасними вишневими деревами. На ній стояв великий дім з садом, де жили його діти й шпешняці. Це було сонячного липневого дня. Душа моя була переповнена задоволенням, що нащадки великого поета хоч не голодували. Але їх відвідати не міг, бо моя подорож мала контрабандний характер. Я своїх рідних я почув, що серед місцевого селянства виникла легенда про Шевченка. Селяни думали, що отой, без міри старий дід - мандрівник, який був Кречмер, і є сам невмирущий Тарас — захисник селянства. На основі цих оповідачів легенди, на горі біля Канева поховано лише свинцеву фігуру: а товариші й друзі поета влаштували цей похорон для того, щоб таким способом визволити Шевченка від опіки царських опричників. Друзі Шевченка потайки, — розказує легенда, — переправили його за кордон, для того, щоб поет побачив там ту волю, якої він не знаходив у своїй батьківщині.

Характер цієї наївної легенди свідчить за те, що, не зважаючи на всі намагання царських приспівників приглушити в народі пам'ять про поета, народ згадував про свого трибуна, як про постать незвичайну, і, не маючи змоги ознайомитися з правдивою біографією поета, оповивав його пошестю флером таємничо-казкових мотивів, в яких, проте, виявилось правдиве життя поета, як протестанта проти соціального поневолення.

¹ Написано з слів селян с. Будич на початку 1900-х рр.

Проф. Василь Касіян

ХУДОЖНИК-РЕАЛІСТ

В історії українського і російського образотворчого мистецтва, художник Тарас Шевченко займає особливе місце, досі невизначене і належно не оцінене критиками та істориками живопису. Олексій Максимович Горький говорив про Тараса Шевченка, як про вчителя Федотова, як про зачинателя нового руху за мистецтво для народу. Від нього в основному народжується в Росії мистецтво, що відбиває прагнення і думи народні, мистецтво не міле масам, мистецтво ідейне і наскрізь реалістичне.

В часи, коли жив Шевченко, мистецтво служило аристократії та її найвищим верствам взагалі. Воно черпало свої сюжети в основному з міфології, а коли з сучасного життя, то в прибраному, прикрашеному вигляді, щоб не псувати витончені смаки знаті. Ось чому, наприклад, худ. Іван Ціганов, сучасник Шевченка, малюючи селян, святково їх підкрашує, солоджує.

Шевченко, як кріпак, що криваво зв'язаний з народом, вперше показує селян у своїх художніх творах такими, якими вони були на ділі. В 1844 року в його «Судній Раді» ми бачимо справжні народні типи, що живуть своїм власним життям, справжню народну сцену, реальне оточення. Починаючи його, з цього боку, аналогічне тому, що трохи пізніше зробив французький Франсуа Мілле, який вперше у Франції вивів на сцену образотворчого мистецтва також справжніх селян. Студіюючи в Петербурзі живопис, живучи в розкішному місті, Шевченко рветься на Україну; в Петербурзі рисуює лопухи на кладовищі, бо вони хоч трохи нагадують йому його батьківську землю. Вивчаючи міфологію й історію, він вибирає для творів свої тільки теми співзвучні його боротьбі проти загального ворога всіх трудящих — поміщиків і царя.

Обертаючись в колі представників аристократії, поміщиків і офіцерів в засланні, Шевченко й на хвилину не забуває своїх кріпаків, не перестає боротися за їх визволення.

Шевченко був першим українським художником, що звернувся до сюжетів для своїх творів у глибоку історію України. Він виконує офорти «Лавр в Чигирині», і готує 5 ескізів до Хмельницького («Смерть Богдана», «Хмельницький перед Кримським ханом» та ін.). Задумує видати офорти Івана Чалого, Івана Підкову у Львові та ін.

Шевченко вперше показує долю української дівчини-кріпачки «Катерини», покинутої офіцером. Він протестує цією «Катериною» проти сваволі царських посілаків ще в 1840 році. І тільки через майже десять років з'являється «Вдовушка» Федотова, як співзвучна по замислу тема, а пізніше «Покінута» худ. Жемчужнікова.

В глибоких «Блудного сина», зокрема в «Карі шпірутенамі», Шевченко дійшов до такої вершини соціального протесту, до якої не піднімався ні в Росії і в Україні до Шевченка і довго після нього. Арешти Шевченка, вислання, солдатська доля, поневір'я дають нам ключ до розуміння виникнення ряду пізніших художніх творів з новим, революційним змістом. Зокрема «Привал» художника Якобі, «Узник» худ. Ярошенка не тільки героїчного життя Тараса Шевченка. Шевченко, як майстер рисувати олівцем, не поступається в своїх кращих портретних роботах (наприклад, портрет Сердобільської, портрет урядовця, Катериничів та ін.) перед кращими худ. Кіпренського і Брюллова. Тонка психологічна характеристика, легка ліпка форми і вірність деталей (в зарисовках рослин) вільна, майже вільна техніка (в рисунках пером), правильні тональні визначення планових відношень (в пейзажах), ось що виділяє рисунки Тараса Григоровича Шевченка в чому можна не мало повчитись нашим художникам. Крім рисунків, Шевченко практикувався часто і самостійні рисунки чорним олівцем або чорною крейдою на сірому папері, як самостійні закінчені твори високого порядку.

Шевченко, як офортист, був першим художником в Росії, що систематично працював над мистецтвом офорта і акватинти. Його успіхи в цій діяльності настільки великі, що Рада Академії Мистецтва присвоїла йому ще звання академіка. В цьому мистецтві він залишив ряд чудових творів, що належать до найкращих і найглибших в його творчості взагалі. Його сучасники дали йому за його праці в офорті почесне прізвище «Російського Рембрандта». Десять років пізніше передвижники в роботах над якими перебували ще в кругу тих хвиль, що їх зворушив творчий талант Шевченка. В 1840—43 рр. Шевченко є один із перших художників, що застосовує новим прогресивним винаходом поліграфічної техніки — гальванографії. Молодий Шевченко — студент Академії готує до книжки Франца Шлегеля (винахідника) ілюстрації «Король Лір» (за Шекспіром), як зразок гальванографічної манери. Гальванографія була удосконалена в 1896 році англійським художником Геркмером (геркотипія) і дала поштовх до винайдення сучасної масової поліграфічної техніки — меццотінто.

Шевченко, як аквареліст, ще до Академії, бажаючи дорівняти в портретному акварелістичному до того часу в Росії І. Соколову, дійшов в ній значної майстерності й майстерства. Наприклад, портрети Гребінки і Луїна. В кращих своїх акварелях, академічного періоду і заслання, Тарас Григорович Шевченко класичним акварелістом Англії (Теркер, Тейлор і ін.).

Свої сюжети, зроблені на міфологічні і ін. сюжети, а також до «Блудного сина», Шевченко готує або як самостійні художні твори, або як підготовні ескізи до виконання їх пізніше в техніці акватинти. В деяких з них Шевченко виступає як мініатюрист, дуже тонко передаючи дійсність (портрет Ускової). У відображенні предметів він йде строго за натурою, моделюючи форми відповідно до джерела світла у відмінну від Рембрандта, який часто оперував ефектом світла не як фізично-матеріальним засобом, а як ідейним засобом. Наприклад, світло у Рембрандта іде від фігури Христа).

Шевченко був також прекрасним ілюстратором. Відомі його коло тридцять ілюстрацій на дереві до книжки Н. А. Полевого «История Суворова», 1843 р.

а також його участь на рівні з кращими ілюстраторами того часу в «Наших, списанные с натуры русскими». (Тарас Григорович ілюструє «Наталку Полтавку» Котляревського, оповідання «Знахар» Квітки-Оленка та оповідання російського письменника, критика і вченого М. Леждіна «Сила воли». Крім того, Шевченко ілюструє також окремими ками свої власні поеми «Гайдамаки», «Слепая», «Невольник», «Катерина».)

Як карикатурист Шевченко мало відомий. До нас не дійшли його карикатури на осіб імператорської родини і зокрема на тонку, довгоногого опеньок засушений, «государиню імператрицю». Але можна догадуватися, що вони були дуже влучні, коли з такою ненавистю на них обрушилася канцелярія III відділу. (Замітки А. К. Дубельта «Голос минулого» 1913, № 3, стор. 170). Більш відомий опис карикатури на тодішнього міністра освіти графа С. С. Уварова, який за словами М. Н. Бажанова, на сонце шинель, щоб заступити сонячні проміння сільській хатині. В його творів Шевченка в Харкові зберігається нарисований з натури портрет Віктора Закревського, «старейшина общества мочемордия». В ній показані справжнє обличчя українських поміщиків, як їх бачив поет, що грає з карикатурою.

В олійному малярстві Шевченко, після автопортрета 1840 року (зробленого ще під впливом Брюллова, а також після «Катерини», дуже відходить від впливу свого вчителя, розвиваючись до поглибленого реалізму і психологічної насиченості. Вже портрети, зроблені під час двох подорожей на Україну, зокрема Маєвської, Дуніна - Борковського, дітей Репніна, живописи Горленкової, свідчать про оригінальне розуміння розкриття внутрішнього живописного майстерства. Проте, саме в олійному малярстві він був обмежений можливостями розвитку. Портрети він робив головне радше бітку. Основне, до чого він стремів, — історичні картини, — не здійснив. Тарас Григорович не мав на Україні певного пристановища; мріяв він «вступитися» до університету в Києві, але мрії не здійснилися. 1847 року його арештували і заслали в солдати без права писати й малювати. У нього не було потрібної для живопису майстерні. Працювати над офортом, що потребує спеціального устаткування, можна було тільки в Академії. Для Шевченка було здебільшого мандрівне, а в заслання солдатське: мучили караули і тому інше. І коли, при таких умовах праці всупереч царській забороні писати й рисувати, Шевченко все ж таки заводив собі для захальну книжечку, то в образотворчому мистецтві цього зробити не могло було. Образотворче мистецтво вимагало, як мінімальних умов: місця, натури, матеріалів і фарб. Всього цього не було. Навіть в Аральській експедиції, де Шевченко зобов'язаний був рисувати, доводилось це робити у важких умовах. Тільки з 1853 року, з приходом на коменданта в Петровськ майора Ускова, становище Шевченка - художника поліпшилося. Усков дозволяє офіційно працювати над скульптурою, бо це не заборонено в наказі — значить дозволено. Шевченко працює то в землянці, то в альтанок в комендантському саду. Позує для своїх композицій здебільшого собі він сам, користуючись великим дзеркалом, як це можна побачити кількох його сепіях. Позують йому також хлопці - киргизи (байгуші). Раніше було з дорослими, зокрема киргизками. Релігія їх забороняла їм позувати. Ось чому жіночі фігури заслання мають виразні сліди робити по нату-

рацією тільки на натуру («Катя киргизка», «Жінка з ступою» і т. ін.). На жаль, не дійшли скульптури, які робив Шевченко в заслання. Крім того, агадок про барельєфи ми нічого не знаємо.

Шевченко був першим художником, що змалював землю, народ та пейзаж історичного минулого теперішнього Казахстану.

Талант Шевченка був дуже різноманітний. Не тільки як поет, він працює живописець, офортист, аквареліст, рисувальник, ілюстратор, карикатурист і скульптор. Архітектурні проекти його, що зберігаються в галереї творів в Харкові, свідчать, що і тут Шевченко повністю опирається на талант народного мистецтва. Його живе зацікавлення новинами техніки фотографії, висловлення про винаходи Фультона і Уатта в «Щоденнику», велике зацікавлення природознавством, його участь в археологічних розкопках (могила «Перепет»), його інтерес до історії взагалі, його революційне прагнення знищити існуючий тоді кріпосний лад, його опанування мистецтвами сучасної йому культури свідчать про Тараса Григоровича, як про талановитого обдаровану людину. (Доречі слід додати, що Шевченко володів прекрасним баритоном і належав до кращих знавців музики і зокрема виконавців російських пісень). Та Шевченко, як і раніше Пушкін, родився в країні, де таланти придушувались і передчасно загинались у могилу царським урядом. Якби Шевченко розвивався в умовах сприятливих для його росту, він напевне став би людиною типу Леонардо да Вінчі, типу Гете.

Шевченко все життя своє боровся за право стати художником. І коли влада як геніального поета заслонила до певної міри його як художника, то тільки тому, що його художні твори до революції майже не видавались, не виставлялись, а зберігалися в основному у приватних збірках, не доступних для народу. Художні твори, розуміється, не могли ходити перешкодою, як це було з поезіями. І тільки тепер, за Радянської влади, Шевченко поруч з великим, першим, справді народним поетом (Горький), став виразником революційних устремлінь закріпачених царством народом. Поетає перед нами як і великий художник - реаліст.

Іван Сошенко, який добре знав талант художника Шевченка, небезпідставно, наприклад, твердив, що якби Тарас Григорович працював тільки в образотворчому мистецтві, то він був би ще більшим художником, ніж став поетом.

Шевченко тільки 11 років більш-менш нормально працював як художник (Академія і після заслання). Не дивлячись на дуже несприятливі умови цих років, Тарас Григорович упертою волею, працює над собою перешкодою всім труднощам.

В заслання, наперекір царській забороні, він в перервах між сидінням в ґетто та муштрою зробив набагато більше робіт, ніж в Академії і до того — в насичених найбільшою революційною силою, спрямованих проти царського ладу і солдатчини. (Серія «Блудний син»).

Він дотепер описана і зібрана спадщина художника Шевченка, нараховує тисячу робіт. Але останній рік довів, що цифра ця ще далеко не загальна. (Відомо, наприклад, що ряд його робіт повинно бути в Казахстані; зберігаються час - від - часу і зовсім невідомі раніше художні роботи поета).

Найповніше і найкраще, від часу смерті поета (тобто за 78 років), ставлена була вперше виставка його художніх творів у минулому році в галереї Т. Шевченка в Харкові. Проте і тут зібрано покищо не як 70 чи 80 всіх його робіт. Решта перебуває ще в музеях Москви, граду, Києва, а також в музеях та приватних збірках за кордоном.

Недалеко той час, коли пощастить повністю показати всю чість Т. Г. Шевченка; тоді весь цей неоціненний народний скарб у весь зріст великого художника-реаліста — Шевченка.

Розуміється, що таке велике число художніх робіт за такий відносно невеликий термін праці могла дати тільки людина, що для неї мистецтво було покликанням. Між великими поетами світового значення Шевченко стає як єдиний поет, що був рівночасно художником-професіоналом, коли для Данте, Гете, Віктора Гюго, Пушкіна, Лермонтова і др. поезія, поезії, рисунки і живопис були тільки аматорством самоучки, допомогим їм як поетів, то у Шевченка це був його насущний хліб. Адже він сидів за гонорарів за літературний труд та ще за тих часів українською мовою не міг жити, а власного маєтку чи капіталу у нього, розуміється, не було ніколи.

Працюючи під керівництвом кумира свого часу, «божественного» Рембрандта, Шевченко, проте, більше прагне до великого реаліста Рембрандта.

Для художника Шевченка були близькі й дорогі всі поневолені і експлуатовані царом народи. В киргизських дітях він бачить свою долю сина киргизку Катю він відчуває як і свою «Наймичку» чи «Катерину».

Відомі висловлювання Тараса Шевченка про реалізм (що є зовсім і сьогодні ще актуальними для боротьби з формалізмом і натуралізмом¹), роль і значення художника (гравера зокрема) були співзвучні передумкам революційних демократів Чернишевського і Добролюбова. Саме в кращих представниках російського народу знайшов Шевченко справжніх ідейних друзів, справжніх борців за розкрячення трудящих, за повалення Росії — тюрми народів.

Проте, ідеї ці могла здійснити і здійснила тільки партія Леніна — Сталина у роки Великої Жовтневої Соціалістичної революції в одній шостій частині світу. При допомозі братнього великого російського народу український народ в спілці з ним, а також другими народами утворює вперше в історії свою державу, свою соціалістичну батьківщину — могутній Радянський Союз. Роста і міцніє українська культура, національна форма, соціалістична форма. Там, де за часів Шевченка на Україні не було художніх шкіл, тепер існують два художні виші (Київ, Харків), квітне наше українське радянське образотворче мистецтво. «В сім'ї вольній, новій», в сім'ї з одинадцяти рівноправних республік художня спадщина Шевченка входить як багата скарбниця для творення нової, радянської образотворчої культури, перш за все у світі залізної держави робітників і селян.

Весь 170-мільйонний радянський народ шанує пам'ять Шевченка, який в роки і пензлем, в темряві минулого підняв голос суворого протесту проти самодержавства, шанує того, хто віддав своє життя за його кращу долю.

Г. С. Новополін

ДО ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

НОТАТКИ

Історія літературної спадщини Т. Г. Шевченка і матеріалів, зв'язаних з його життям і творчістю, цікава з кожного погляду. Передусім — це історія одного з найбільших внесків у всесвітню літературу. Незалежно від тих перетворень, які перетерпіла спадщина одного з найбільших світових поетів, вона має величезний інтерес сама по собі, головним чином з боку текстологічного. Роботи Доманицького, вперше надруковані в «Киевской Старине» в 1907 рік, не вважаючи на всі свої хибки, досі становлять значний і цінний внесок в історію літературної спадщини Т. Г. Шевченка.

Але в цій історії є ще й інші цікаві сторони. Поезія Шевченка палила першими виступами поета, його ім'я стає популярним, дарма що частина критиків зустріла перші кроки Шевченка не зовсім приязно. Перший «Кобзар» Шевченка вийшов 1840 року, а вже 1842 року В. Г. Бєлінський, що неприхильно ставився до «Кобзаря», після виходу «Гайдамаків» (1841 р.), називає Т. Г. Шевченка «привілеєваним малоросійським поетом».

Тому поета помічає не тільки літературна критика, але й царські агенти. Начальник III відділу Генерал Дубельт зовсім справедливо кладе перші революційні вірші поета на 1837 рік.

Нема нічого дивного, що боротьба з поезією Шевченка почалася так рано. Ця боротьба іде двома лініями: поперше, це боротьба з боку цензури, а друге, з боку класових антиподів Т. Г. Шевченка, до яких належало багато друзів поета в лапках і без них.

Ця боротьба з творами поета точилася і за його життя і довго після його смерті. Вона мала величезний вплив на характер і долю літературної спадщини Т. Г. Шевченка і заслуговує спеціального вивчення, яке лиш недавно почалося, але вже має свою літературу.

Серед цієї літератури про долю літературної спадщини Т. Г. Шевченка найважливішим є дослідження І. Айзенштока в 19—21 книжці «Літературного Наследства»¹. У ній, правда, є посилання на ряд імен, викритих останніми роками, ряд цитат, фальшива революційність яких тепер викрита, які були тільки маскою.

Але своєю фактичною насиченістю, своїм освітленням питання про класову суть боротьби довкола літературної спадщини геніального речника ви-

Харків, 1939 р.

¹ «Шоденник» (Критика поезії Лібєльта).

¹ Айзеншток. «Судьба літературного наслідства Т. Г. Шевченка» в «Литер. Наследство» 1935 р., кн. 19—21, стор. 419—484.

звольних змагань нездоленого селянства, що розгорнув у своїй поезії революційного протесту проти феодально-кріпацької Росії Миколи одне з найцінніших досліджень на полі шевченкознавства.

Правда, справжньої боротьби довкола літературної спадщини Т. Г. Шевченка Айзеншток не відзначає, бо оперує однобічним матеріалом. Про його статті — ті викривлення, свідомі чи несвідомі фальсифікації, які він в твори поета особи, що з різних причин опинилися на інших або протилежних з ним класових позиціях. Чи в наслідок тісної прив'язаності зовнішнього авторитету (професор М. І. Костомаров та ін.), а навіщо з нужди і бажання бачити в друку свої твори, поет давав згоду на це. Так було за його життя. Після його смерті «друзі» не зустрічали його опору. Про цих «друзів» і говорять головним чином І. Айзеншток.

Але в Т. Г. Шевченка були й справжні друзі, які робили спроби справжнє обличчя поета. Уже II том «Кобзаря», за редакцією Волконської, виданий 1876 року в Празі, являє, не вважаючи на всі свої серйозну спробу боротьби із царською цензурою і з цензурою «друзів» Шевченка. До цього тому увійшло все ненадруковане раніш 1876 року, або друковане з перекрученнями або змінами.

Одною з найкращих спроб подати поета в неспальсифікованому вигляді становлять «Кобзарі» за редакцією Доманицького, видані після 1905 року. Це — найповніший в дореволюційний період «Кобзарі», над якими Доманицький проробив величезну і тонку роботу.

А проте питання про фальсифікованого Шевченка, про перекручення його текстів його «друзями», про недбале ставлення до його літературної спадщини і історичних матеріалів, з нею зв'язаних, є питання цікаве. У при цьому мати на увазі, що в передреволюційний період не фальсифікованому Шевченкові не давали ходу. Другий том 1876 року міг з'явитися тільки за кордоном, у Празі. Щождо Шевченка за редакцією Доманицького, то як відомо, напередодні п'ятдесятиріччя з дня смерті поета уряд конфіскував «Кобзаря», а видавців його віддав під суд. Уряд вимагав вилучити більше як шести друкованих аркушів.

Вільно продавалися видання повні фальсифікації історію яких розповідає в своїй статті І. Айзеншток.

І проте, назвіть у цьому дослідженні є кілька прогалин фактичного ряду. Пояснюється це тим, що в розпорядженні І. Айзенштока з невідомою нам причини не було деяких бібліографічних матеріалів з царини шевченкознавства. Зокрема, серед багатого матеріалу, на який посилається І. Айзеншток у своїх примітках, не згадується брошура професора (нині академіка) Д. І. Яворницького «Матеріали до біографії Шевченка», видана в Катеринославі (Дніпропетровську) 1909 року¹.

У цій брошурі уміщена герша справжня автобіографія Т. Г. Шевченка в фотокопії, її історія і лист П. Куліша, що кидає яскраве світло на фальсифікацію ним в своїх класових інтересах творів Т. Г. Шевченка. І. Айзеншток цілком справедливо відзначає намагання взяти опіку над творчістю гегемона поета ще за його життя. Це, між іншим, дуже виразно позначається на автобіографії Т. Г. Шевченка, надрукованій 1860 року у вигляді

¹ Д. І. Яворницький. «Матеріали до біографії Т. Г. Шевченка». Катеринослав, 1909 р. Брошура ця є бібліографічний раритет. Ми скористалися примірником, що належить автору, за що висловлюємо йому подяку.

на автобіографії Т. Г. Шевченка, надрукованій 1860 року у вигляді

Т. Г. Шевченка до редакції «Народного Чтения»¹. Фальсифікація П. Куліша. Автентична автобіографія написана рукою Шевченка у П. Куліша до 1885 року. Цього року він подарував автограф своєму другові, Катеринославському журналістові Г. Гайденко. До автографу був долучений характерний лист П. Куліша, у якому він сам викриває свій фальсифікаторський учинок і класові мотиви, що рухали ним. Ось цей лист (ст. 12 — 14)².

В. 1885, місяця серпня 1-го дня, з Борзни.
Посилаю Вам, дорогий друже Петре Йвановичу, жаданий автограф Шевченка, та й прошу: не давайте нікому робити з нього копію, й самі не роздавайте цієї автобіографії нігде. Я зробив собі копію про сей случай, а рештатиму, то додаю коментарії.

В кінці своєї копії приписав олівцем такі слова:
«Так оканчується автобіографія Шевченка, написана им по просьбе редакції «Народного Чтения». Не будучи в состоянии написать так, как хотелось бы, он обратился за помощью ко мне и отдал мне свою рукопись. Я писал, от его имени, то, что в «Народном Чтении», а недоконченная автобіографія поета лежала в моих бумагах, забытая мною, до 1885 года. Я в мене, друже, і два перших видання «Кобзаря», та я Вам їх не віддаю. Там є один стишок такий, що насилу я вкосяквав Шевченка, щоб показати його, печатаючи нове видання. У посланні до Основ'яненка він промовив:

Наш завзятий Головатий
Не вмере, не загине ...
Ось де, люде, наша слава,
Слава України.

Без золота, без каменя,
Без пишної мови,
А голосна та правдива,
Як господа слово.

Основ'яненко, бачте, напечатав споминки про Головатого. Під надихом твору Шевченка й заспівав про Пороги, та, бувши узенько вченим, зіграв один з найкращих своїх творів тим, що Головатого поставив апофеозом народної життя. Рятуючи славу єдиного нашого поета, я радив йому написати так:

Наша пісня, наша дума
Не вмере, не загине.

Яко чоловік розумний, він добре бачив, що так мусить напечатати, та вже й тоді люди, що шепотіли протів мене гадюками. Я й чув, що мене на мене ремствував: як я смію поправляти Марку Вовчкові його оповідання. «Він їх опрозить!» гукав неборак по п'яну, а про те й забув, що опрозив «Наймички», «Назара Стодолі» й «Неофітів», дороблюючи недописане. Тим я писав до Тараса на той світ:

Розійшлись ми різно
Дітьми молодими,
Зустрілися пізно

Між людьми чужими.
Вкупі працювати
Брат із братом брався;
Що одна в нас мати,

¹ «Народное Чтение», книжка друга, СПб, 1860 р., стор. 224—236.
² Див. брошуру Д. І. Яворницького, стор. 12—14.

Ти не догадася:
Братався з чужими,
Гордував словами
Щирими моїми.

І на той світ вибравсь
Із сем'ї чужої ..
Зоставсь я без тебе
Круглим сиротою.

Може, я й «опрозив» твори Марка Вовчка, поправляючи їх, та не став поправляти, перестав і Марко Вовчок путіе що появляти. А тепер звівся? Ні на що! Шевченка ж дурні прихвости поти поїли, та пестили, таки дурним гуртом уклали, та й моляться йому по-дурному, наче святи.

Ми передрукували листа цілком, хоча тільки частина його стосується автобіографії, яку потаїв Куліш і яку аж через 25 років він дописав і послав своєму приятелеві та й то з суворим наказом нікому не бити копій і не друкувати автентичного рукопису поета.

Друга частина листа дуже характерна для Куліша, який дивився на себе як на фальсифікатора, а як на авторитетного редактора геніального Шевченка.

Щодо фальсифікованої і автентичної автобіографії Шевченка, то різниця між ними велика. Не зупиняючись на подробицях, ми відзначаємо головні розходження.

У вступі, якого в справжній автобіографії нема, бо цей вступ написаний Кулішем, є така фраза:

«Моя собственная судьба, представленная в истинном свете, могла навести не только простолюдина, но и тех, от кого простолюдин находится в полной зависимости, на размышления глубокие и полезные для обеих сторон».

Ось як стирав Куліш гострий класовий антагонізм між поміщиком і кріпаком - кріпаком, та ще від імені Шевченка; як він перекручував і перетворював революційне, що було в поеті і що було головним змістом усієї його творчості. Цією ліберальною ретушшю Куліш зводив нанівець всього Шевченка, його гостру зневажливість до феодально-кріпацької Росії на чолі з її «винуватцями» - царями, «первими» поміщиками, як вони себе самі називали.

Цілком зрозуміло, Куліш у своїй фальсифікованій автобіографії приховує факти антагонізму між поетом і царизмом. В дійсній автобіографії Шевченка пише про свій арешт і про заслання, про «височайшу» заборону тільки писати, але й малювати, а в «творі» Куліша, підписанім ім'ям Т. Шевченка, цього місця нема.

Треба відзначити, що Куліш добре знав свого кореспондента і знав, що його просьба ніколи не друкувати автентичної автобіографії і не робити з неї копії буде виконана. Багато років дорогий документ лежав у Зуйченка. Аж від сина його, лікаря, він потрапив в руки академіка Д. І. Яворницького в Катеринославський музей імені Поля і аж 1909 року був опублікований.

Таким чином класово-тенденційна фальсифікація була надрукована в 1860 року, а справжній документ аж через 49 років.

Такі були «ліберальні» друзі Т. Г. Шевченка...

Але, стоячи на різних класових позиціях, вони інакше учинити і не могли.

Класові антиподи Шевченка, як ми бачили, старалися викреслити з творчості поета його гострі революційні мотиви, а з його біографії і біографічних матеріалів революційні сторінки його життя. Надзвичайно характерним з цього погляду, наведений нами факт: ігнорування П. Кулішем в своїй

автобіографії Шевченка фактів арешту поета і перебування на засланні.

Що позначилося між іншим і на недбалому ставленні ліберальних і мажоритарних шевченкознавців до цілого ряду найцінніших документів, що стосуються до життя Шевченка на засланні. Ці матеріали, загублені, потрапили в руки випадкових людей або перекупників, поки випадково в Катеринослав не потрапили до Д. І. Яворницького.

У тій самій забутій книжці, з якої ми взяли матеріал про автобіографію Шевченка, є цікаві сторінки про долю надзвичайно цінних документів, що стосуються до заслання поета.

Ліберальні «друзі» старалися промовчати про життя поета на засланні. Вони не шукали матеріалів, що стосуються до тих років. Матеріали, які привласнив собі якийсь офіцер, що їздив в Новопетровську, щоб приймати справи після закриття фортеці. Цей офіцер подарував ці матеріали своєму другові антикварові Ф. С. Романовичу в Ростові-на-Дону, де придбав їх за триста карбованців для Катеринославського історичного музею ім. Поля його директор академік Д. І. Яворницький.

Документи ці, надруковані з перекрученнями в «Киевской Старине» (лютий 1905 року), обіймають період від 1850 до 1859 року. Це рапорти й доповіді офіціальних осіб, що правили Оренбурзьким краєм або служили в ньому (генерал-ад'ютанта Перовського, командирів батальйонів, начальника гарнізону Городка, коменданта Новопетровської фортеці та інших), і так чи інакше були зв'язані з життям Шевченка на засланні.

Ми не будемо зупинятися на цих документах, опублікованих через 49 років після смерті поета. З них найцікавіший формулярний список про службу лінійного Оренбургського батальйона № 1 рядового Тараса Шевченка от 24 февраля 24 дня 1854 года. У цьому формулярі згадується про положення поетом заборони писати і малювати, про арешт Шевченка і переведення його в далекий Оренбурзький батальйон, про наказ найближчому начальству пильно стежити за ним (Шевченком) і за виконанням «височайшої» заборони¹.

З цим документом тісно зв'язаний і уривок другого документа в цій справі. Це наказ військового міністра про переведення 1850 року Т. Г. Шевченка з 5-го в далекий Оренбурзький лінійний батальйон за положення наказу не малювати і не писати. Цей уривок цінного документу потрапив в руки викладача Оренбурзького «Института благородных девиц» Вавілова 1883 року, коли він купував тютюн у тютюновій крамниці.

Він валявся у Вавілова до 1906 року, поки жінка останнього передала його акад. Д. І. Яворницькому в історичний музей ім. Поля в Катеринослав. 1909 року цей документ був вперше опублікований².

Ця історія документів надзвичайно характерна для шевченкознавців-лібералів та націоналістів. Вони фальсифікували справжнього Шевченка і мало дбали про дослідження найгостріших в житті поета моментів і про їх документування. Ізвідсіля їх недбале ставлення до документів, в яких яскраво виражене знущання царських урядовців над одним з найбільших геніїв українського народу, що так дорого заплатив за свої революційні прагнення.

¹ Див. брошуру Д. І. Яворницького, стор. 29 — 32.
² Див. брошуру Д. І. Яворницького, стор. 45 — 46.

Усі ці документи акад. Д. І. Яворницький, разом з листом Шевченка М. С. Щепкіна¹ від 4 січня 1858 року, передав у музеї імені Т. Г. Шевченка. Сліди цього злочинного ставлення «друзів» поета до його літературної спадщини і до документів, в яких відбилися його життя, можна виявити тільки в далекому минулому, але й тепер, як видно з багатьох промовних фактів, нитки яких ведуть нас до «друзів» Шевченка.

Як відомо, після смерті поета «друзі» дуже безцеремонно поставили до спадщини його: вони вирішили продати його майно, щоб перетворити гроші його родичам, а рукописи й частину книжок забрали собі без ніякого спису «на сховок», чимало автографів «друзі» взяли «на пам'ять поета»². Зокрема, чимало рукописів і книжок від П. Куліша потрапили в руки редактора «Киевской Старини» Науменка, а від нього в руки редакторів і службовців журналу.

Недавно мені пощастило придбати для державного літературного музею дві реліквії, що походять з цієї контори «Киевской Старини».

Перша це — «Чигиринський Кобзар» видання 1867 року. Це рідкий примірник. Мабуть це третє видання того «Чигиринського Кобзаря», який Шевченко, дуже бідуючи, продав петербурзькому книгареві Лисенку у вічне володіння³.

Друга реліквія цікавіша. Це «Букварь Южнорусский», видання 1861 року. Буквар цей був задуманий Шевченком незадовго до його смерті. «Думаєсть» — писав поет Чалому, посилавши йому свій «Букварь», — за букварем напечатати лічбу (арифметику) і ціни і величини такої ж, як і буквар, лічбою етнографію і географію в 5 коп., а історію мови вбогаю в 10 коп. «...добре було б якби його (букваря) можна було пустити в село: там воно швидше прийнялося».

Багато «друзів» Шевченка іронізували над цими турботами поета про освіту рідного народу. «Почав Кобзарем, кінчив букварем», — іронічно, як каже Чалий, озвався Куліш про «Букварь» Шевченка...

Примірник «Букваря Южнорусского», що я найшов, носить цю іронічну оцінку Куліша. На обгортці рукою Куліша ця оцінка записана з заголовком «Епиграфия».

Я маю відомості, що цей екземпляр разом з іншими шевченківськими реліквіями (і з примірником «Чигиринського Кобзаря») перейшов від Куліша до Науменка. На придбаному мною для державного літературного музею під автографом Куліша рукою Науменка олівцем написано: «написано рукою П. Куліша».

Як видно з історії літературної спадщини Т. Г. Шевченка «друзі» його з ліберально-націоналістичного табору зробили все, щоб розпоршити і щоб решту сфальсифікувати в інтересах своїх класових симпатій.

Треба, щоб усі краєзнавці включилися в роботу виявлення ще невиявлених матеріалів і сприяли розкриттю фальсифікацій геніального поета, щоб допомогти відтворити справжнє обличчя Т. Г. Шевченка — демократа і революціонера, близького трудящим робітникам і селянам.

Володимир Гавриленко

ВИДАТНИЙ ТВІР РАДЯНСЬКОЇ ДРАМАТУРГІЇ

«БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ» ОЛ. КОРНІЙЧУКА

Для нової історичної п'єси Ол. Корнійчука розгортається на Україні кінця XVII століття. Для українського народу то був час незмірних страждань і тяжких випробувань.

Підступно захопивши багатіші землі, польські пани-магнати по-варшавському грабували й терзали український народ, нахабно знущались з його мови, звичаїв, топтали честь і силоміць обертали в католицизм. Вогні й крові топила шляхта найменші спроби вільнолюбного народу скинути з себе ненависне панське ярмо. Звір'ячій жорстокості осатанілого панства не було меж. Пекельні муки вигадували польські загарбники, щоб зруйнувати повсталі народні маси.

Тисячі козаків і селян було посаджено шляхтою на кіл, ватажків колективів, тягли з них жили, чіпляли за ребра на залізні гаки, з живих здирали шкіру.

Але й цих мук було мало ненаситним панам, ксьондзам-єзуїтам. Ватажків одного з повстань — Гаруна, Сутигу, Подобая — поляки прибили до стін цв'яхами до дощок, облитих смолою і спалили на малому вогні. — «Вони відчують, що помирають», — примовляли кати-єзуїти. Жінок цих ватажків панки-недолюдки порубали усіх до одної своїми іграшковими шаблями, а дітей, що залишились, спалили на залізних штабах перед очима батьків. Тендітні панянки й панни віялами, а пани шапками розкидали жар під безневинними немовлятами.

Але ніякі тортури, ніякі звірства не в силі були спинити боротьбу народу за свою волю. Навесні 1648 року знову запалали палаци польських шляхтичів, український народ знову повстав проти своїх поневолювачів. Та й цього раз на чолі повстання став талановитий полководець, людина сильної волі і великих організаторських здібностей — Зиновій-Богдан Хмельницький.

Богдан був син сотника Чигиринського Михайла Хмельницького, він любив добру, по тих часах освіти. Ще з юзацьких років Богдан Хмельницький виявився поміж козаками своєю хоробрістю і військовим хистом. Завзята боротьба Хмельницького проти шляхти, що по-звірячому розправлялась з українським народом, привертала увагу Богдана і познущалась над самим Хмельницьким, зробила його широко відомим і популярним на Україні і за Порогами.

Коли в народі пройшла чутка, що Хмельницький готує на Запоріжжі повстання проти шляхти, сюди тисячами почали збиратися втікачі з України,

¹ Див. брошуру Д. І. Яворницького, стор. 47.

² А. Айзеншток, стор. 436.

³ Айзеншток, стор. 428.

З вилами, косами, із саморобними списами і просто з відгостреними лезами на вогні штихами приходили селяни і приєднувались до Хмельницького.

Діставши допомогу від кримського хана Іслам-Гірея, Хмельницький 22 квітня виступив з Січі і через два тижні зустрівся на урочищі Води з передовим загonom польського війська. Цим загonom командував фан Потоцький — син коронного гетьмана (намісник польського короля в Україні). В жорстокій битві військо Стефана, що чисельно переважало Богдана, було знищено. 15 травня Хмельницький під Корсунем розбив головні сили старого Потоцького, а його самого і ще багато шляхти захопив у полон.

Звістка про ці блискучі перемоги швидко рознеслась по Україні: сталий народ нищив шляхту, ксьондзів, палив панські маєтки, замки, лицькі монастирі, костьоли.

Як буря, пройшов по Україні Хмельницький, змітаючи ляпків з свого шляху. Було йому у той час 55 років.

Шість років точилась уперта боротьба повсталих народних мас з панською Польщею, але на цей раз на допомогу українському народові йшов братній великий російський народ. 1654 року Україна приєдналась до Росії за допомогою військ московського царя Олексія Михайловича і були вигнані геть за її межі.

Хмельниччина — найвидатніше явище в історії українського народу: була національно-визвольна війна, в якій об'єднався український народ, очолюваний прогресивним діячем того часу Хмельницьким і такими великими героями, як Максим Кривонос, Богун і інші.

Буржуазні націоналісти смертельно ненавиділи Хмельницького. В «оцінках» ці вороги народу сходились з польськими націоналістськими силами, які змальовували Хмельницького і його товаришів, мало не як бійників з великого шляху. Немало «потрудився» тут і польський письменник Генріх Сенкевіч. Він написав кілька величезних романів, щоб перекрити історичним фактам змальовати розгром польської шляхти у 1656 роках, мало не як перемогу над Хмельницьким, над українським народом. Але кому ж не відомо, що з усіх типів романів Сенкевіча жоден — брехуна шляхтича Заглови є життєвий і реалістичний, всі інші наскрізь ходульні, або цинічно сфальшовані.

Не менше спотворювали образ Хмельницького й ті буржуазні письменники, що афішували свою «об'єктивність». Симпатизуючи панам, хоч і з сарказмом, вони зводили роль Хмельницького нанівець, зображуючи викривлено глибоко народний рух, як бунт «чорні», а Богдана, як іграшку повстання «хлопів».

Постать Богдана Хмельницького давно привертала до себе увагу драматургів. Було чимало спроб змальовати у художніх творах видатного вождя, ватажка повсталих проти польської шляхти українських народних мас. Між іншим, в числі тих, хто пробував зробити це на театрі, був і син з нащадків Богдана, петербурзький літератор Микола Іванович Хмельницький. Друг Гріб'єдова і князя Шаховського, автор популярних на той час комедій і непоганий перекладач Мольєра, Микола Іванович у своїй першій драмі «Зиновий-Богдан Хмельницький или присоединение Малороссии к России» (Починення Хмельницького, том III. С.-Петербург, 1849 г.) не зумів показати на весь зріст свого видатного предка.

Починення Хмельницького, том III. С.-Петербург, 1849 г.) не зумів показати на весь зріст свого видатного предка. Зображення прикрасити п'єсу романтичними епізодами з багатого на трагедії життя Хмельницького, відвели драматурга далеко вбік від теми, хоч йому вдалося відносно правильно зорієнтуватися в складній історичній обстановці. Цю ж помилку повторив і Старицький, поглибив її неправильним, перекрученим зображенням історичних подій. Чому без усякого перебільшення маємо право сказати, що Богдана Хмельницького для театру, для радянського глядача відкрив Олександр Корнійчук. Коли ж узяти до уваги, що драматургові довелося дослідити величезний матеріал, відкинути при цьому силу псевдо-історичних писань, стає зрозумілим, яку велетенську роботу провів Корнійчук і яке колосальне значення має його твір для всього українського народу.

Олександр Корнійчук — драматург великого розмаху. Теми для своєї творчості він сміливо черпає з життя й боротьби трудящого народу. Корнійчук з однаковою силою зображує героїзм революційних моряків, що брали участь в одній з ескадр, і становлення нових взаємин поміж людьми у соціалістичному суспільстві («Платон Кречет», «Банкір»). В «Правді» він знову повернувся до героїки Жовтня і один з перших у радянській драматургії змалював немертвий образ генія пролетарської революції — Володимира Ільїча Леніна.

Темою своєї нової п'єси Олександр Корнійчук обрав перший похід Хмельницького на панську Польщу: героєм — повсталий народ, який, борючись за звільнення своєї батьківщини від лютих ворогів, виявляє чудеса відваги й самопожертви. Цю думку автор вкладає в уста Богдана Хмельницького, коли він у фінальній сцені звертається до послів Речі Посполитої: «Чуєте? Вирушають полки мої на короля вашого. То народ український іде бийти за свою волю, за батьківщину, за честь, за життя і цей народ ніхто переможе!»

До свого складного завдання Корнійчук підходить насамперед як художник-більшовик. Вміло оперуючи історичним матеріалом, він сміливо відкидає дрібні деталі і факти.

Талановитий драматург змальовує Богдана Хмельницького видатним воїном, синем народу, який, очоливши повстання трудящих мас проти польського панства, зумів довести це повстання до перемоги. П'єса показує Хмельницького в складній історичній обстановці того часу наполегливо бореться за здійснення давнього прагнення українського народу об'єднання з братнім російським народом, що особливо яскраво зображено в останній картині п'єси.

Рамки цієї статті звичайно не дають змоги повнотою розібрати художні якості нової п'єси Корнійчука. Не маючи місця й змоги навіть перелічити усіх, обмежимося лише розглядом основних елементів драми.

Складна й багатогранна постать Богдана Хмельницького показана в русі, розвитку від ватажка повстання народних мас до державного діяча, що мусив рахуватись з собою гониме польське панство і короля Речі Посполитої. Могутній і вольовий Богдан — син свого часу. Так, він, напри-

клад, вірить у щасливий «знак», що йому тлумачить дяк Гаврило (на чайно і глибоко вражений «сном», вигаданим з провокаційною метою зраком Лизогубом). При всій своїй проникливості, Богдан не помічає, як тянка Зося перетворюється в знаряддя «чуми в сутані», єзуїтів.

Але ці людські слабості не дрібнять, не зменшують монументальний образ Богдана. Навпаки, вони роблять його більш виразним і опуклим. Такими ж сміливими і яскравими мазками змальовані й найближчі сподвижники Богдана — Максим Кривонос і легендарний степовий рицар Богдан.

У п'єсі ціла галерея яскравих тишів рядових запорізьких козаків захоплюють своєю життєвою правдою. Це відважні патріоти, безстрашні борці за рідну землю, за народ. Найбільш яскравий і виразний спомин образ козака Тура. Знаючи, що польське військо переважає козаків і чисельністю, а головне військовою технікою — гарматами, Тур просить в Хмельницького дозволу піти в табір Потоцького і ніби випадково потрапити до поляків у полон. Під пекельними тортурами він, немов виказуючи план звільнення шляхту в пастку, що її наготував Хмельницький.

Також вражають своєю окресленістю, лаконічністю і силою образ ковника Ганжі, старого козака Шайтана і його сина багатира Довбі.

Надзвичайно інтересний образ запорізького дяка Гаврила. В ньому щось від образів Рабле і Шекспіра, але разом з тим це зовсім оригінальний у драматургії, глибоко національний тип. Під фальстафівською зовнішністю гультія-дячка в Гаврила благородне серце патріота, розумного й безстрашного. Слід зазначити, що ця роль являє значні труднощі для актора глибиною, складністю драматургічного письма і своєрідним філософським забарвленням.

З жіночих персонажів вражає своєю дозрілістю, силою і глибокою родністю образ старої козачки Варвари. Вдова козака Ниви, якого по чому закатували пани разом з його шістьма синами, ця мужня патріотка прийшла на Січ із своєю онукою Соломією, яка з шаблею в руках б'ється в лавах військ Богдана. Тип жінки з народу, полум'яної патріотки — найхарактерний для творчості Корнійчука. Згадаємо Оксану в «Загибелі ескадри Христини Архипівну у «Платоні Кречеті». Але як зріс, як небувало розквітнув безсмертний тип, тип жінки-героїні у чудовому образі Варвари! Сила, захвату в суворо-епічній красі і величчю подвигу цієї скромної, безстрашної дочки народу.

Глибоку актуальність творчості Олександра Корнійчука з особливою виразністю можна простежити на персонажах «Богдана Хмельницького» з табору ворогів. Лизогуб, Лубенко, Горобець, Кабак та їхні прихвості ніби не відчуває глядач в цих зрадниках шпигунів і вбивців з троцькістсько-бухаринського і буржуазно-націоналістичного падла, усіх тих любчих хвиль, затонських і інших лютих ворогів народу, що були шпигунами і зрадниками фашистської розвідки.

Нагнаний зради в таборі Хмельницького, Лизогуб уперто плете нові сільця. Викритий остаточно, він, як гадина, яку вже міцно притиснуто ногою до землі, у безсилій люті хвитається до пістоля. В цьому персонажі Корнійчук з надзвичайною силою і рельєфністю відтворив образ іудея-зрадника, що торгує долею свого народу.

Дуже скупими, але виразними рисами змальований у п'єсі польський